

„ERŐSEKNEK” ÉS „GYENGÉKNEK”

A DISZFUNKCIONÁLIS VISELKEDÉS KÖRVONALAI AZ ISKOLÁBAN

KISS HAJNAL

ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola

THOMAS W. MILLER (ed.): *School Violence and Primary Prevention*. New York, Springer Science+Business Media, LLC. 2008. xx + 455 p. ISBN 978-0-387-77119-9 (eBook)

Az amerikai kontextust vizsgáló Thomas W. Miller professzor azoknak az általa „erősnek” és „gyengének” nevezett fiataloknak, valamint szenvedő családjaiknak ajánlja huszonnégy fejezetet számláló, 2008-ban megjelent szellemi termékét, akiknek közösségen belüli diszfunkcionális kapcsolata, maradandó belső sérülése a családok, a mai iskola és a felnövekvő generációk majdani makrotársadalmi metelyének prototípusát alapozzák meg, ha nem lépünk közbe, mégpedig szakszerűen! A közbelépés azonban az érintettek struccpolitikája helyett a probléma létének elismerésével kezdődik. Azaz a téma megközelíthetlenségének társadalmi stigmáját távolítja el a mottójával. Mert mint minden társadalmi terápia az egyéni terápiát imitálva a tagadás felszámolásától indul. A több száz oldalas könyv nem kisebb feladatot tűz ki maga elé, mint az iskolai erőszak kaleidoszkópszerű vizsgálatát a neurobiológiai gyökerektől kezdve az iskolai preventív programok hatásvizsgálata eredményeinek bemutatásán keresztül az iskolai erőszak prevenciójának, kezelésének és elvi felszámolásának a szorgalmazásáig. Optimista megközelítése

a témának, amellyel immár könyvtárnyi irodalom foglalkozik, ezzel is igazolva sajnálatos aktualitását nemcsak a tengerentúlon, hanem hazánkban is. Egyébként miért is készítettet a Fővárosi Oktatási portál Bedey Gáborné könyvtárossal egy hosszú lajstromot párhuzamosan e könyv megjelenésének évében a témáról, mint annak véletlenszerűnek tűnő igazolására, hogy nem tengerentúlról beúszó problémaimportról van szó? Az időbeli random egybeesésen nyugodtan felülemelkedhetünk, hiszen ugyanaz az intenció mozgathatta mind a könyv szerkesztőjét, mind pedig a témát kivesező hazai szakirodalom-lajstrom megalkotóját. Az amerikai szerzőgárda nézőpontja szerint ugyanis a probléma sokoldalú megvilágításának recepciójával legalábbis gondolatban nagy utat tehetünk meg annak megértése felé. S ezért tényleg érdemes elolvasni, még ha a terjedelme és a tudományos eszközökkel készült adatok táblázatai első látásra taszíthatják is az érdeklődőt.

A monográfia az iskolai erőszakot közegészségügyi problémaként tematizálja. Fontosságát is nyomatékosító terjedelemben úgy tárgyalja, mint különböző (segítő)

területek – neuro- és fejlődésbiológia, nevelés- és viselkedéstudomány, szociálpszichológia, kultúranropológia, pszichiátria – metszéspontján feltűnő és feltétlenül kezelendő társadalmi sebet, diszfunkciót. Definícióját egy több szinten és nagy kiterjedéssel rendelkező probléma azonosításaként tisztázza. „Az iskolai erőszak magában foglalja, de nem korlátozódik olyan gyermeki vagy tanári áldozatképzésre, gyermek és/vagy tanár általi cselekvésre, mint amilyen a fizikai vagy emocionális kizsákmányolás, a cyber áldozatképzés- és megfélemlítés, zaklatás, verekedés, tantermi rendetlenség, gyerek vagy tanár fizikai és pszichológiai sérülése, kultuszokhoz kapcsolódó viselkedés, szexuális vagy egyéb, a személyiség határait sértő erőszak, esetleg fegyverhasználat.” (15. o.)

A könyv fejezetei önálló könyvecskéként is olvashatóak, de a fentről lefele haladás elv szerint minden fejezet az előzőekben megismert tudást gyarapítja. A szerzők doktori disszertációk precizitásával építik fel mondanivalójukat több aspektusból, erős diagnosztikus szemlélettel. Elvégzik az iskolai erőszak kialakulását elősegítő individuális és szociálpszichológiai viselkedésmódok, kockázati kontextusszintek azonosítását (klikkesedés, bandák és kultusz), sőt a trauma implikációit is az elkövetők és áldozatok életében. Demonstrálják, hogy az iskolai erőszak megelőzése és kezelése több tudományterületen működő szakember intellektuális összefogását igényli – nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szinten is.

A maladaptív agresszív, erőszakos viselkedés megértését a könyv harmadik fejezete laikus számára is érthető módon neurobiológiai szinten is tárgyalja. Végigkísérhetjük gondolatban a ma uralkodó gén–környezet interakció szemléletlen keresztül az érzelemszabályozás képességének kialakulását. Az agresszív viselkedést a szerzők szerint az érzelem-

szabályozásért felelős központi idegrendszeri régiók alulfejlettsége okozza, amely egyrészt a MAOA gén alulműködésére, másrészt a magzat-csecsemő-kisgyermek és a gondozó nem kielégítő kapcsolatára (intrauterin interakciók, toxikus hatások [pl. alkohol], kötődési problémák, elhanyagolás) vezethető vissza. Megérthetjük a fejezetből, hogy a feldolgozatlan gyermekkori trauma megmutatkozhat a szülő intenzív érzelmkitöréseiben, amikor képtelen arra, hogy csecsemője stresszérzékeléseit szabályozza érzelmi kényelem megteremtésével. Így a szülő nem tud rejtett érzelemszabályozó „eszközként” funkcionálni, és megakadályozza a biztonságos kötődés formálódását. Ebből következik, hogy a kisgyermek nem tudja megtanulni a környezet kiváltotta stressz szabályozását, s így saját érzelmeinek szabályozását sem. E fejletlenség mind agresszív, mind depresszív viselkedés melegegáya lehet. A kutatók arra jutottak, hogy valószínűleg több gén és az erőszakra hajlamosító környezet (pl. alacsonyan képzett az apa, bizonytalan a kötődés a gondozóhoz, a környezet cinikusnak vagy ellenségesnek tartja az egyént) interakciója okozhatja az antiszociális viselkedés-zavart.

Az iskolai erőszak veszélyének felismerése című negyedik fejezet szerzője, Connie Callahan, nyomatékosan kijelenti, hogy az iskolai erőszak bizonyítottan hatásos megelőző stratégiái érintik az iskolai élet minden aspektusát és dolgozóját, beleértve a segítő személyzetet is. A szociális kompetencia, a tanulói személyiség ellenálló képességének fejlesztése, a kollaboratív kapcsolatépítés, a meleg, befogadó iskolai légkör, a gyermekközpontú tanulási stratégiák, a karakterépítő pedagógia, a tantermen belüli tanulásmenedzsment, a veszélyeztetett tanulók célzott segítése, a zaklatáselleni irányelvek követése mind részei az iskolai erőszak megelőzésének.

De nem minden iskola ismeri fel ezen eljárások és célok jelentőségét – mutat rá a szakember. Mind a zaklató, mind pedig az áldozati szerepet előhívó viselkedésformák korai jeleit is azonosították a kutatók. Ilyen a szélsőséges elszigeteltség és visszautasítottág érzése, az erőszak áldozata mint előzetes tapasztalat, a pszichológus célpontjának, üldözöttségnek az érzése, az iskolai tanulás iránti motiváció alacsony szintje, a rossz iskolai teljesítmény, kontrollálatlan harag érzése, impulzív csapkodás, kortársak megfélemlítésének és zaklatásának krónikus mintázata, a kortársak sokszínűségének, másságának intoleranciája, viselkedészavar, komoly verekedésbe bonyolódás, esetleg szerhasználat. Ilyen esetekben szakembert kell bevonni, mert sem a szülők, sem a pedagógusok nem eléggé képzettek ezen viselkedések kezelésére. Az iskolai erőszak prevenciók stratégiájának sarokköve a biztonságosság, tisztelet, emocionális támogatás légkörének és kultúrájának ápolása iskolai környezetben. A riasztó előjelek észlelésekor pedig olyan szupportív környezetet kell kialakítani, amelyben az emocionális intelligencia fontossága hangsúlyosan jelen van.

Kibontakozik az erőszakos iskolai viselkedés elszenvedőinek életre szóló élménye: az önbizalomhiány, a bizalmatlanság és a világ veszélyes mivoltának érzelmi rögzülése. Ez felér azzal a veszéllyel, amely az áldozatokban poszttraumás stressz zavarát is előidézheti, amelynek a memóriazavar csak egy, iskolában feltűnő enyhébb tünete. A károk lajstroma az áldozatban sajnos fokozható: alacsony önértékelés, koncentrációzavar, tanulási eredmények zuhanása, iskolakerülés, iskolafóbia, öngyilkossági ideák táplálásának kockázata.

A kilencedik fejezet az iskolai agresszív traumájának tényezőit tárgyalja mind az elkövető, mind pedig az áldozat perspektívájából. Elemzi a zaklatásra vagy áldozati

szerepre hajlamosító egyéni, családi és iskolai tényezőket. Itt érdemes tisztázni azt is, hogy a szerzők mit értenek gyengeségen, amely kontrasztban áll a zaklatók látszólagos erősségével. Kutatások szerint a kiszemelt áldozatok, vagyis a „gyengék” gyakran intelligensek, szegénylős, érzékeny személyiségűek. Támadójuk szemében könnyen legyőzhető célpontok, fizikailag nála gyengébbek lehetnek, önbizalom-hiányosnak látszanak, a negatív kommenteket szívükre veszik, magukra vonatkoztatják, kevés jó minőségi barátságot ápolnak, kortárscsoporton belül alacsonyabb a szociális státuszuk. A megtámadottak védtelensége tehát abban érhető tetten, hogy nincs sok barátjuk, társaik által kitaszítottak és passzívan tűrik az agresszor ténykedéseit. Ha magukat meg is szeretnék védeni, csak olyan eszközökkel fordulnak támadójukkal szembe, amilyennel őket is megtámadták, vagy kapcsolatot próbálnak létesíteni korábbi támadójukkal. Ez is mutatja, hogy hasonlóan támadójához, az áldozat sem rendelkezik elég jó interakciós eszköztárral. De alapvetően nagyon ritka a kutatások szerint, hogy maga az „áldozat” provokálja az agresszort. Igazolták, hogy az „erősek”, vagyis „a zaklatók hatalomra és áldozatuk kontrollálására törekcsenek, de nem azért, mert az áldozat másképp néz ki” (395. o.). Általában elmondható, hogy a gyermek agresszorok főleg fiúk, egójuk alulfejlett, de nagy az igényük mások kontrollálására és dominálására, mások érzelmeinek figyelembevétel nélkül. Könnyen létesítenek barátságokat, társaik támogatását, rokonszenvét élvezik agresszív cselekedeteik során, ezért a népszerűségi listát is vezethetik egy közösségen belül. Társadalmi státuszuk tehát a kortársak körében magas; tipikusan felülértékelik magukat és képességeiket, mégsem jeleskednek a tanulásban olyan jól, mint szelíd kortarsaik. Az agresszív viselkedést mutatók inger-

lékenyek, azt gondolják, hogy az áldozat provokálta őket, nehezen alkalmazkodnak új helyzetekhez, az uralkodó hangulatuk negatív. A zaklató viselkedésű egyének – ha nem állítják le őket – megtanulják, hogy az agresszió/kegyetlenkedés jó módszer arra, hogy elérjék, amit akarnak, s ezt meg is ússzák, bomlasztva az iskolai fegyelmet, dominánsan egyesítve csoportokat másokkal szemben, még inkább bomlasztják a rendet, hogy teszteljék, meddig mehetnek el mind a tanároknál, mind pedig az iskolavezetésnél.

A családi kockázati tényezők kutatási eredményei szerint az agresszív, zaklató viselkedést mutató gyermek a családban találkozik először fizikai vagy egyéb erőszakos cselekedettel, és az átlagosnál kétszer nagyobb valószínűséggel válik családon belüli visszaélés áldozatává. A zaklató viselkedésű gyermekek sokszor egyedül élnek hideg és érzelmeket elfojtó, együttérzést hiányosan mutató édesanyjkkal. Megtanulják ebben a kapcsolatban mind az agresszor, mind pedig az áldozat szerepét. Az okok a szorongó-elkerülő kötődési mintázathoz vezethetők vissza. Amikor ugyanis a szülő emocionálisan nem involválódik vagy fizikailag nincs jelen, a gyermek számára hiányoznak a megfelelő határok, amelyek szükségesek a szociálisan elfogadható viselkedés és impulzuskontroll képességének megszerzéséhez. Az ilyen szülő az agresszív viselkedés tolerálásának üzenetét közvetíti a gyermeknek, és ezzel közvetetten meg is erősíti a nem megfelelő viselkedést. Bár igazolták a nem involválódó szülő és a gyermeki agresszió kapcsolatát is, a zaklató viselkedésű gyermek mégis többnyire agresszív családból származik. Olyan szülőkről van szó, akik nemcsak durva fegyvelmezési eszközökhöz folyamodnak otthon, hogy rendet teremtsenek, hanem egymással is így „kommunikálnak”. A gyermek tehát nem feltétlenül az egyetlen áldozata a családon

belüli agresszióknak. A gyermek ebben a környezetben képtelen pozitív önképet és önszabályozást kialakítani. Ehelyett késztetést érez arra, hogy másokat megtámadjon, mielőtt őt támadják meg, és saját haragját társain tölti ki. Ugyanakkor a szülő-gyermek kapcsolat jellege kulcs szerepet játszik a célponttá váló gyermek szociális, emocionális és viselkedésbeli fejlődésében. Az áldozatok szüleinek viselkedése túlságosan tolatkodó és követelőző, dominálják a szociális helyzeteket. Ennek a túltengő védő (protektív) szülői viselkedésnek az eredményeként a gyermek nem sajátítja el a hatékony szociális kapcsolat-teremtés technikáit, ami hozzájárul a passzív személyiség kialakulásához. Az áldozati szerepbe kerülő gyermek szülei sokkal involváltabbak gyermekük nevelésében, de gyerekük csak eleinte részesül intenzív figyelemben, később visszautasítással szembeülhet. Ennek következtében kötődése a szülőhöz bizonytalan. Folyton azon dolgozik, hogy a szülő kedvében járjon, figyelmét elnyerje. Az ilyen szeretethullámokkal jellemezhető szülő-gyermek kapcsolat nemcsak egészségtelen, hanem megerősíti a gyermeket az áldozati szerepben.

A kortárskapcsolati rizikófaktor abban rejlik, hogy az agresszív gyermek olyanokkal szövetkezik, akik támogatják viselkedését, nem feltétlenül támogatják gyűlöletét, de azonosulnak antiszociális értékrendszerével és viselkedésével. Az ilyen pszeudotagok a perifériáról követik az eseményeket, és lemásolják az antiszociális viselkedést.

A zaklatás előfordulásának iskolai rizikófaktorai között említendő az olyan iskolai környezet, ahol a tanulók negatív viselkedése kap inkább figyelmet és visszajelzést a nevelőtestülettől. Ezt pozitív iskolai légkörrel lehet kivédeni, ahol az egymás tisztelete és magas szintű interperszonális viselkedés az elvárás. A zaklatást kis mértékben segíti elő az iskolában elszen-

vedett stressz, az iskolai osztályok térbeli és számbeli kiterjedése. Kimutatták, hogy a tanároknak csak négy százaléka érzi úgy, hogy fizikai vagy verbális agresszió esetén közbe kellene lépnie, holott elviekben mindannyian ellenzik az agressziót. A le nem állított agresszió újabb agressziót szül, mert önmagát megerősíti a szó tanuláslélektani értelmében. Az iskolai feladatok jelentéktelenségét átélő tanulók, akik nem tudnak azonosulni azok fontosságával, inkább mutatnak zaklató viselkedést. A zaklató viselkedés felismerése érdekében a nevelőket képezni kellene, mert sokszor nincsenek tudatában annak, hogy mit látnak az iskolai környezetben. A megelőzés része a korai intervenció, a gyermekek ellenálló képességének fejlesztése, a szülő bátorítása abban, hogy

szociális készségeket tanítsanak gyermeküknek, a gyermekek képessé tételére arra, hogy egymást támogassák, a viselkedés támogatása kiegyensúlyozott fegyelmezéssel, a pozitív iskolai légkör kialakításával. A biztonságos iskolai program individuális vetületeként a zaklató egyéni terápia is szükséges. A legfőbb változás pedig a zaklatás jelensége iránti attitűdök megváltoztatása az iskolában.

A 459 oldalas monográfiából ezúttal csak azokat az információkat emeltük ki, amelyek hazai kontextusban is relevánsak lehetnek. Aki az iskolai tömeges lövöldözésre, a szexuális abúzusra, illetve kezelésére, esetleg az amerikai iskolák helyzetére kíváncsi, annak mindenképpen ajánljuk a kötet elolvasását.